

СЕМАНТИЧНІ ПЛЕОНАЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Розглянуто плеоназм як вияв закону мовної надмірності, що є джерелом виразності, образності мови, розвитку експресивності та емотивності мовних засобів в українському художньому тексті кінця ХХ – початку ХХІ ст. Загальною особливістю сучасного українського художнього тексту є тенденція до вживання жаргонної, просторічної лексики, та іншомовних вкраплень

Ключові слова: плеоназм, надмірність, семантичне дублювання, стилістично занижена лексика.

Художній текст кінця ХХ – початку ХХІ століть дедалі частіше стає об'єктом дослідження в українському мовознавстві, адже є одним із провідних чинників розвитку сучасної української літературної мови. Плеонастичні мовні конструкції у художньому тексті привертають увагу реципієнта до надмірної інформації, надзв'язності тексту. В процесі комунікації структури, які містяться у своєму складі плеоназм, вичленовуються мовленнєвою свідомістю автоматично і відносяться до непередбачуваної надмірності, створюваної елементами семантичного дублювання.

Плеоназм (від грецьк. *πλεονασμός* – надмірність, перебільшення) – це явище мовної системи й мовлення, репрезентоване надмірною кількістю граматичного й лексичного забезпечення змісту повідомлення [5, 466]; фігура мови, побудована на повторі слів або афіксів з тотожним чи подібним значенням – повторенні, що з суто логічного погляду може видатися зайвим, але насправді не позбавленим певних семантичних і стилістичних функцій [6, 491].

В українському мовознавстві до окремих питань вияву плеоназму у синтаксисі звертались В.В. Коломійцева, Н.В. Шульжук, Л.П. Павленко. Поширеним стало трактування плеоназму як стилістичної фігури (В.С. Ващенко, О.В. Селіванова, В.Ф. Святовец, Т.Ю. Попп, О.В. Палатовська, О.В. Бекетова). Синтаксичну надмірність як одну з визначальних характеристик українського постмодерністського тексту розглядали Н.В. Кондратенко та І.О. Дегтярьова.

Зарубіжні вчені вдавались до розгляду плеоназму у синтаксисі (А. Геллер, Г. Раскоу, Дж. Хейман), стилістиці (Р.Г. Паркер, К. Леманн, Д. Дімов, М. Янакієв), риториці (Ж. Дюбуа) та прагматиці (А. Круз). Окремі питання вивчення плеоназму досліджували російські лінгвісти (А.П. Сковородніков., О.Б. Сиротініна, Ю.М. Скребньов, М.Я. Блох, С.Д. Кацнельсон, Н.С. Жукова, І.Р. Гальперін, В.А. Виноградов І.В. Арнольд, К.А. Войлова, Н.Г. Гольцова, І.Н. Смірнов, М.В. Нікітіна, О.О. Зайц).

Розбіжності у поглядах вчених щодо природи і суті плеоназму призводять до відсутності його загальноприйнятого визначення й типології. У статті **маємо на меті** розглянути плеоназм як реалізацію закону мовної надмірності та звернути увагу на вживання жаргонної, просторічної лексики, суржику та іншомовних вкраплень як джерела оновлення мовної синонімії.

І.О. Дегтярьова зауважує, що у художньому стилі початку ХХІ ст. діють дві взаємопротилежні тенденції: з одного боку мовний хаос, свобода і розкутість вислову; з іншого – інтелектуалізація мови художніх творів, що об'єднує процеси естетичного переосмислення термінології, змішування жанрів, стилів, інтертекстуальність, узуальну синонімію, метафоризацію тощо. З-посеред основних тенденцій мовного розвитку на стикові тисячоліть науковець виокремлює мовний бунт і стилістичний епатаж [1, 220].

Вульгаризація мови, різке заниження порогу доречності використання нелітературної лексики у художньому тексті пов'язане з загальною тенденцією до стилістичного динамізму, відміни зовнішньої та внутрішньої цензури, розкутості мовця, прагненням звільнитися з-під влади авторитетів, протиставленням художній літературі класичної парадигми.

Використання у тексті такої лексики А.І. Іванова пояснює тяжінням до різноманітних стилізацій, у тому числі й самостилізацій, коли автор має на меті створити образ «мовної особистості, що спілкується за допомогою жаргону» [2, 101].

З огляду на це О.В. Мойсенко розглядає функціонування у художньому тексті субстандартної синонімії. Субстандартні синоніми характеризуються етико-стилістичною маркованістю різної міри заниженості та інвективності (від жартівливо-іронічної до принизливої й табуованої) та професійно-корпоративною детермінованістю й екзотичністю свого функціонування у відповідному соціумі [4, 9]. Такі одиниці впливають на адресата більш інтенсивно, ніж нейтральна лексика, включення таких елементів сприяє яскравішій характеристиці зображуваного.

Надмірність, закладена в основу плеонастичних конструкцій, сприяє підвищенню інформативності повідомлення на рівні додаткової інформації, що включає емоційний стан мов-

ця, його суб'єктивно-оцінне ставлення до дійсності та предмету розмови, наприклад: *І так воно пішло і хороше і з драйвом, що називається класно, і що називається круто, і що називається в кайф, що гріх було не повторити чи то на біс, чи то у власне задоволення, – і повторили* (Ю. Іздрик, Воццек).

Стилістично нейтральні мовні одиниці у художньому тексті можуть дублюватися елементами стилістично заниженої лексики, наприклад: *Це мало що змінює у вашому вкрай непривабливому моральному обличчі, фон Ф., у вашій, даруйте відвертість, аморальній морді.* (Ю. Андрухович, *Московіада*); молодіжного сленгу, наприклад: *Ніякої загрози, казала Франція, всьо путьом* (Ю. Андрухович, *Лексикон інтимних міст*); *І всюди йому сказали, що нормально, тобто окей* (Ю. Андрухович, *Таємниця*); армійського жаргону, наприклад: *Ти хто? Я урод і дух, я синок, салабон і череп* (Ю. Андрухович, *Таємниця*).

У тексті автор може вдаватися до пояснення стилістично маркованого слова, зокрема жаргонізма, наприклад: *У цьому сенсі там панувала цілковита лібертуха. Ну так, якщо спробувати якось це висловити одним-єдиним словом, той стан, то це буде саме воно – свобода...* (Ю. Андрухович, *Таємниця*). З метою підкреслити й виділити всеохопне відчуття свободи автор спершу вживає жаргонізм «лібертуха», а надалі розкриває – не лише його значення – «свобода», але й мотивацію вживання саме цієї лексичної одиниці.

Як елемент мовної гри, виражений у зумисному змішуванні в тексті елементів різних стилів, може також виступати поєднання в одному синонімічному ряді абсолютних, стилістичних та контекстуальних синонімів, зокрема таких, котрі можна кваліфікувати як індивідуально-авторські новотвори. Наприклад: *Скільки років може прожити Silurus glanis, сом звичайний (нерадіоактивний)... Натомість соми незвичайні (радіоактивус опромінеос), тобто соми прип'ятські, житимуть вічно* (Ю. Андрухович, *Лексикон інтимних міст*). У наведеному прикладі автор вдається до дублювання зоологічного терміна «сом звичайний» його латинським відповідником «*Silurus glanis*» з метою додавання до синонімічного ряду семантично наближеної лише у вказаному контексті назви «[сом] нерадіоактивний». Отже, синонімічний ряд «*Silurus glanis* – сом звичайний – [сом] нерадіоактивний» протиставляється іншому синонімічному ланцюжку «соми незвичайні – радіоактивус опромінеос – соми прип'ятські», до якого автор включає не лише власні новотвори, утворені за зразком українського терміна, але й псевдозапозичення, утворене як пародіювання латинського відповідника. Такий прийом дозволяє автору підкреслити непересічність та унікальність зображуваного.

Авторські новотвори також можуть функціонувати як відповідники крилатих слів, зокрема таких, що походять з античної міфології. Наприклад: *Лежав, побитий, разом із половиною повітря втративши половину життя, – жертва власної жорстокості, автонігмаліон, тезейомінотавр* (Ю. Іздрик, Воццек). Первісно не близькі за значенням крилаті слова зазнають трансформації та наближуються у контексті.

Елементи, що дублюють, пояснюють значення окремих мовних одиниць, можуть бути утворені на основі алюзії. Наприклад: *В Станіславі професор надибав Франца, і через кілька днів той побачив місце, де почувся на місці – сродно і щасливо* (Т. Прохасько, *Непрості*). Автор вдається до дублювання фразеологічної одиниці «на місці» алюзійним компонентом «сродно і щасливо» задля актуалізації у свідомості читача ідеї «сродної» праці Григорія Сковороди, яка полягала у можливості вибору праці відповідно до індивідуальних схильностей особистості як запоруці самореалізації.

Семантичне дублювання у тексті може бути виражене перифразом. Наприклад: *Десь там вони невдовзі по тому знову перетнулися – боксер і тенісист, жартівники-дотепники, перша ракетка і золота рукавиця* (Ю. Андрухович, *Таємниця*). Ці плеонастичні елементи слугують засобом створення іронії, адже у контексті позбавляються додаткової семантики «найкращий» й так само, як і об'єкти перифразу, набувають значення «прихильник певного виду спорту».

Іронічний ефект також може бути створений завдяки невідповідності вжитих елементів загальної тональності речення: *А чим ще розважитися в дорозі солдатіві, захисникові батьківщини?* (Ю. Андрухович, *Лексикон інтимних міст*). Так, у наведеному прикладі йдеться не просто про солдата, а про захисника вітчизни, тобто вжитий перифраз первісно містить у собі певний відтінок звеличення. Натомість така патетична емоційність контрастує зі змістом речення, адже «захисникові вітчизни» нічим зайнятися в дорозі, він байдикує.

Плеонастичними можуть також бути стилістичні синоніми, представлені іншомовними вкрапленнями, тобто «словами, котрі функціонують у іншомовному звуковому та/або графічному, граматичному оформленні» [3, 64]. Наприклад: *Однак якщо ти далекий не лише від географії та поезії, а й від простого вміння розуміти сказане; якщо ти все життя мріяв потрапити в Париж, у Ріо чи, скажімо, до Львова, я повторю для тебе все це іще раз. Доступніше. Легше. Простіше. Ти ж любиш soft-версії, simple stories і super-лайти, чи не так?* (Іздрик, *Флешка*) У реченні поруч із синонімічним ланцюжком «доступніше – легше – простіше» подано також низ-

ку іншомовних вкраплень англійського походження *'soft-версії, simple stories i super-лайту'*. До вживання слів іншомовного походження зі збереженням первісного написання автор вдається з метою акцентування поверховості мислення героя, прихованої під надуживанням неукраїнської лексики.

Семантика таких компонентів може збігатися повністю, проте елемент-іншомовне вкраплення, який дублює інформацію у тексті, є потужним експресивним засобом. Наприклад: *У цьому й полягала помилка, mistake самого Урганта: відповідальність за те, що ввижалося йому довкола, він (як і кожен з нас) поклав на Іншого автора, Автора іншого світу, Архітектора світла (Ю. Іздрик, Mis take).*

З-посеред проаналізованих нами прикладів найбільш поширеними є іншомовні вкраплення англійського походження, проте подибуємо приклади з уживанням лексики, запозиченої з інших мов, зокрема з італійської: *Бо справжні львів'яни – це велика родина, la familia, мафія, де всі підтримують одне одного своїми ненастанними пліткуванням, зацікавленням, заздрістю, ненавистю, котра межує з любов'ю, настирливою увагою (Ю. Андрухович, Таємниця).* У наведеному реченні вживання італійського *'la familia'*, котре в перекладі на українську мову й означає *'велика родина'* створює стійку асоціацію й фактично передбачає появу слова *'мафія'*, котре первісно також мало значення *'родина'*, але у сучасній українській мові функціонує зі значенням *'організовані бандитські угруповання, що зрослися з правоохоронними структурами і діють таємно, за власними інтересами'*. Якщо ж повернутися до запропонованого контексту, то значення *'бандитське угруповання'* фактично втрачається, натомість плеонастичне вживання зазначених лексичних одиниць підкреслює опис зображуваного як сукупності тісно пов'язаних між собою людей.

Задля досягнення сатиричного ефекту автор свідомо може вдаватися до плеоназму як мовленнєвої помилки, підкреслюючи її вживанням суржику: *У мене його, цього вірша, навіть дівчата наші просили переписати у дневник пожеланий, тобто у щоденник побажань (О. Ірванець, Рівне / Ровно (Стіна)); Знаходяться там і людиці, які його панічно бояться, запродавшись з потрохами і бебехами фінансовим магнатам Уолл-стриту (О. Ірванець, Рівне / Ровно (Стіна)).*

Продубльовані у тексті елементи протиставляються один одному. Наприклад: *Кілька разів на рік «ровенчани», вони ж «рівняни», вбиралися у святковий одяг, видобувши його у надрах шаф, відчистивши й відпрасувавши (О. Ірванець, Рівне / Ровно (Стіна)).* Автор прагне створити формальне враження тотожності названих понять, проте, утворені від російського (Ровно) та українського (Рівне) варіантів назви міста, ці формально надмірні елементи водночас вжиті як протилежні поняття, утворюють контекстуальну антонімію.

Отже, загальною особливістю українського художнього тексту кінця ХХ -початку ХХІ ст. є тенденція до вживання жаргонної, просторічної лексики, суржику та іншомовних вкраплень, що слугує джерелом оновлення мовної синонімії та є засобом наближення мови художнього твору до розмовної мови. Водночас, різні стилістичні варіанти окремих мовних елементів можуть вживатися автором у межах однієї синтаксичної одиниці, утворюючи плеоназм. У художніх текстах, багатих на різноманітні стилістичні прийоми, цінність інформації не втрачається попри її багаторазове повторення, тому що кожне повторення пов'язане з новим тлумаченням висловлення. Перспективним напрямком наших подальших студій є більш глибоке та системне дослідження семантичного плеоназму у сучасній постмодерністській прозі.

Список використаних джерел

1. Дегтярьова І.О. стилістичний потенціал української постмодерністської прози : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І.О. Дегтярьова. – К., 2009. – 280 с.
2. Иванова А.И. Контекстуальная синонимия как проявление номинативного варьирования в тексте (на материале журнальных статей) : дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / А.И. Иванова. – Тверь, 2006. – 185 с.
3. Леонтьев А.А. Иноязычные вкрапления в русскую речь // Вопросы культуры речи / А.А. Леонтьев. – М., 1966. – № 7. – С. 60-68.
4. Моисеенко А.В. Лингвэкологическая вариативность субстандартной синонимии в английском и русском языках : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / А.В. Моисеенко. – Ярославль, 2008. – 22 с.
5. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
6. Тараненко О.О. Плеоназм / О.О. Тараненко // Українська мова : Енциклопедія. Редкол. : Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), М.П. Зяблюк та ін. – К. : Вид-во «Укр. Енцикл.», 2004. – С. 491-492.

Summary. Pleonasm as realisation of linguistic redundancy law, a source of language emphasis, imagery, intensification of expressive and emotive linguistic means in Ukrainian fictional text of the late twentieth and early twenty-first century, is reviewed. The common feature of modern Ukrainian fictional text is a tendency to use slang, vernacular vocabulary and foreign language inclusions.

Key words: *pleonasm, redundancy, semantic duplication, stylistically understated vocabulary.*

Отримано: 13.10.2012 р.

УДК 811.161.2:091]:81-13

Б.О. Коваленко

РУКОПИСНА СПАДЩИНА КЛАСИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЯК ДЖЕРЕЛО ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті проаналізовано праці лінгвістів з проблем впливу мовного довкілля на ідіостиль письменників, роль літератури у формуванні сучасних українських літературних норм. Доведено, що переконливі та об'єктивні висновки можуть ґрунтуватися тільки на детальному аналізові рукописів.

Ключові слова: *рукопис, першодрук, ідіостиль, мовна норма, діалект.*

Важливим напрямом сучасного мовознавства залишається проблема взаємодії літературної мови і діалектів. Першочерговим, зокрема, є вивчення цього питання на матеріалі текстів художніх творів, оскільки «стиль художньої літератури має здатність надовго затримувати і навіть активізувати в собі позалітературні мовні елементи, використовувати зі стилістичною метою ті мовні явища, що згодом можуть стати літературною нормою» [12, 52].

Дослідження мовного аспекту ідіостилу письменників дає можливість побачити їхню індивідуальну неповторність, оцінити їх внесок у становлення і розвиток української літературної мови, визначити місце діалектизмів і їх функцій у художній мові. Праці К.Д. Глуховцевої, П.Ю. Гриценка, В.В. Грещука, А.С. Зеленька, Б.В. Кобилянського, Г.О. Козачук, І.Г. Матвіяса, М.Й. Онишкевича та ін. присвячені проблемам взаємодії діалектної та літературної мови.

Аналіз стану сучасних досліджень про ідіолекти письменників вказує на відсутність детальних описів мови текстів-рукописів як достовірних об'єктів вивчення. Дослідники здебільшого оминають імовірний вплив мовного середовища на ідіолект митця, зосереджуючи увагу на «хрестоматійних» текстах, без належної уваги до текстів інших художніх творів та текстів інших стилів того чи іншого автора, зокрема, публіцистичного, наукового, епістолярного [3, 16-17].

У зв'язку з тим, що у ХХ ст. не стало традицією вивчення мовотворчості письменників з оперттям на рукописи чи їхні факсимільні видання, а також правлені автором прижиттєві першодруки, актуальними і сьогодні, на думку П.Ю. Гриценка, залишаються такі завдання: 1) текстологічний аналіз, історія створення та умови, обставини публікування текстів, власне – мотивація вибору тексту серед наявних рукописних і друкованих варіантів; 2) зіставне вивчення варіантів тексту (рукописів та якісно опублікованих видань), у якому реалізовано мовну діяльність носія ідіолекту; 3) аналіз вилучених у літературних джерелах мовних одиниць на тлі сучасної авторів писемної практики та локального мовного довкілля, які могли впливати на досліджуване індивідуальне мовлення та формування рис тексту [3, 40].

Мета нашої розвідки – виявити й проаналізувати праці мовознавців, що базуються на рукописах або першодруках, присвячені мовотворчості письменників щодо впливу мовного довкілля на їхній ідіостиль.

На початку ХХІ ст. усталюється думка, що вивчення ідіолекту письменника, його творів необхідно здійснювати з урахуванням не тільки текстів (рукописів, прижиттєвих першодруків), а й мовного довкілля, яке могло впливати на досліджуване індивідуальне мовлення та формування рис тексту. Чи не вперше на це звернув увагу ще наприкінці ХІХ ст. В. Науменко, який у своїй статті «Къ вопросу о научномъ изданіи «Кобзаря» Т.Г. Шевченко» зазначав, що назріла пора наукового видання творів геніального поета, яке б включало в себе тексти, звірені із рукописами та першодруками, а до кожного твору необхідно додати довідки бібліографічні, біографічні та історико-літературні, а також коментарі [19, 314].

На початку минулого століття Василь Доманицький здійснив таке видання – першу повну науково вивірену публікацію «Кобзаря» Т. Шевченка. Він переглянув та дослідив 270 автографів